

ПРЕТПОСТАВКЕ НАУЧНОГ ПРОУЧАВАЊА ПРАВНОГ СИСТЕМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Познаваоцима државно-правног развитка социјалистичке Југославије, као и одговарајућих токова државно-правне науке и политичке доктрине, свакако је могло пасти у очи сразмерно недовољно и неадекватно *научно проучавање* правног система који је успостављен и који се развијао протеклих деценија у нашој земљи. Ово је утолико упечатљивије што се истовремено и често на разне начине истицало у нашој јавности, нарочито последњих година, да су питања правног система веома значајна у сваком погледу. Следствено томе, та питања су много више добијала места у интересовањима и расправљањима правних практичара, а карактеристично је да су публицистичка и доктринарнополитичка третирања југословенског правног система увек била и довољно присутна и утицајна и подстицајна. Све то потврђује, на известан начин, и сасвим оправдано и актуелно укључење проблематике нашег правног система у дневни ред недавно одржаног Трећег конгреса правника Југославије⁽¹⁾. Може се рећи да је овај најновији захват проблематике правног система изузетно значајан како за сагледавање свих досадашњих приступа, могућности и домета у разноврсним проучавањима правног система Југославије, тако и за стварање нових простора и перспектива за даље разноврсна, а нарочито научна, проучавања овога предмета. Наравно, указивањем на научна проучавања као релативно особена, а нарочито на њихову недовољну развијеност, намећу се и посебни задаци приликом сваког настојања и покушаја да се на одговарајући начин схвати и захвати проблематика правног система Југославије.

1. Два низа претпоставки

Научна проучавања разних предмета, па самим тим и правног система Југославије, повезана су с постојањем неких *претпоставки* у двојаком смислу: прво, као извесних услова или околности које мање

(1) Вид. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Materijali Trećeg Kongresa pravnika Jugoslavije, održanog u Skoplju, od 17. do 19. novembra 1977. godine, broj 2-4/1977, Beograd, str. V-XVI, 185 — 629, naročito: Dr Miodrag Zečević: *Razvoj i izgradnja pravnog sistema Jugoslavije na osnovama Ustava SFRJ*, str. 273-286; Dr Arsen Grupče: *O nekim pitanjima izgradnje pravnog sistema Jugoslavije*, str. 287-290; Dr Jovan Munčan: *Samoupravno pravo u pravnom sistemu Jugoslavije*, str. 251-295; kao i diskusija, str. 499-519.

или више, непосредно или посредно одређују карактер научних истраживања: друго, као извесних претходних поставки у склопу мање или више релевантних знања, односно схватања и погледа, који утичу на так и резултате односних истраживања. Зато се и појављују *два низа претпоставки*, који се међусобно преплићу и стапају, па их је тешко раздвајати и разликовати. Први низ претпоставки тиче се, у ствари, самог предмета, а то значи првенствено самог правног система Југославије, али и разних других предмета који су с овим повезани: зато су ове претпоставке предметне или објективне, постоје као нешто дато независно од тога да ли и како су истраживане, па се може сматрати да имају првенствено *онтолошки* карактер и вредност. А други низ претпоставки тиче се метода, односно оних методских поступака који су примењени или који долазе у обзир приликом истраживања правног система Југославије: зато су ове претпоставке у великој мери субјективне, зависе од спремности, погледа и усмерености истраживачких тежњи, па се, зато, може сматрати да претежно имају *методолошки* карактер и вредност.

1. — У низу *онтолошких претпоставки* научног проучавања правног система Југославије јавља се, дакле, на правом месту сам овај систем, али су ту и разне друге ствари. Иако овакво указивање неком може изгледати, на први поглед, излишно и чак таутолошко, мора се нагласити да пуко термилошко означавање предмета уопште не обезбеђује и стварно захватање одређеног предмета у материјалној, друштвеној и правној реалности, предмета који заиста и јесте правни систем, а не нешто друго. Помињање „правног система” у склопу разматрања о југословенском праву може бити само један симптом жеље да се баш о том предмету говори, али никако и стварна гаранција да је дотични предмет и захваћен. Наиме, дотични предмет може остати или потпуно по страни, незахваћен, замењен неким другим предметом, делимично захваћен, представљен само неким својим елементом итд. или, пак, потпуно неодређен, нејасан и расплутан у некаквој правној реалности. Имајући то у виду, чини се да је умесно и много јасније истичање једне правне реалности која се обележава као „југословенско право”. То право заиста постоји и његово биће не може изазивати недоумице сличне малочас поменути, у вези с правним системом Југославије. Али, очигледно је да претходно ваља утврдити шта представља само југословенско право, у чему се оно изражава, како је оно постављено у целокупној друштвеној стварности једне одређене земље, Југославије. При томе, међутим, искрсавају многа сложена онтолошка питања, па већ ту неизбежно услеђују или морају уследити различити одговори. Управо зато, много је погодније својеврсно избегавање таквих питања једноставним констатовањем да југословенско право представља изванредно мноштво одређених чињеница или података, који су нагомилани током целокупног развика социјалистичке Југославије. Тако је настао циновски „правни материјал” који је уграђиван у правну реалност Југославије, а тај материјал и та реалност постављају се пред сваким правним истраживањем као нешто објективно дато, као пред-

метно релевантно. Многе објективне околности су изазвале, проузроковале и наметнуле, многе особености и југословенског права и одговарајућег правног система, па зато и те особености избијају у први план када се све то посматра. Те објективне околности представљају оне предуслове без којих се није могло појавити југословенско право као такво, свим својим особеностима, па зато ни правни систем Југославије не може бити ни схваћен ни објашњен независно од тих околности.

2. — У низу *методолошких претпоставки* проучавања правног система Југославије као најважнији показује се сам метод, у пуном и сложеном значењу те речи. Ако је већ правни систем на изврстан начин одређен, некако издвојен и препознат у целокупној стварности Југославије, онда се, сходно томе или независно од тога, појављује одговарајући или неодговарајући метод проучавања, начин приступања дотичном предмету, пут којим се усмерава истраживање, општа оријентација самог истраживача, коришћење извесних истраживачких поступака и средстава да би се утврдила потребна знања о самом предмету. При томе, методолошке дилеме у вези с правом као специфичним феноменом, једном нарочитом реалношћу, неминовно се преносе и на терен југословенског права, односно правног система Југославије. Та дилема тиче се, наиме. самог тзв. *правног метода* као сасвим својеврсног, карактеристичног, тобоже, само за право и једино погодног, како многи сматрају, за откривање специфичних својстава и права у целини и свега што се у вези с правом појављује. Тако правни метод постаје и полазиште и долазиште готово свих и свакојакних покушаја да се нешто каже о југословенском праву и одговарајућем правном систему, да се ово опише и објасни, утврде нека знања и истине. А пошто су сва таква настојања некако „природна“ за сваког правника, а правници су по својој професији опредељени за изучавање свега што се тиче права, произишће и некаково опредељење за поменути правни метод и за његову примену и приликом проучавања правног система Југославије. Наравно, таква опредељења нису увек, свуда и код свих правника једнака ни по јасности ни по доследности ни по резултатима, па се може рећи да се могу утврдити тек пажљивијом анализом и заједничка полазишта и заједничке консеквенце тзв. правног третирања односног предмета. Међутим, поменута дилема се и не би испољавала када би све то било неоспорно, без икаквих пропратних сазнања о ограниченим таквих посматрања и истраживања, откривања и других могућности и потреба да се дотични предмет научно анализује и истражује. На тај начин, чак и они којима је веома блиска помисао и тежња у правцу што потпуније афирмације тзв. правног метода, упозоравају на разне друге методске поступке, а пре свега социолошке, историјске, упоредне, итд. као неопходне и плодноне у истраживању сваког правног феномена. Самим тим се изванредно проширује и усложњава низ методолошких претпоставки. Тај низ није круто детерминисан, него умногом зависи од настројења, избора, процене ваљаности, наклоности, субјективних моћи и циљева самих истраживача. Зато ове претпоставке нису истовет-

не код свих истраживача и свих истраживања, а зависно од тога какве су оне услеђују и одговарајући резултати, како они у којима се огледа описивање чињеница тако и они који представљају извесна објашњења, мање или више истинита.

3. — Поменућа два низа претпоставки, онтолошки и методолошки, неизбежно се повезују, без обзира на то колико су свесни сами истраживачи, у сваком проучавању права и правног система Југославије. Зависно од тога какви склопови при томе настају, услеђују и карактеристичне црте појединих истраживања, њихове добре стране или недостаци. Отуда, ако је сам предмет, а то значи југословенско право и правни систем Југославије, схваћен на један одређен начин, онда то повлачи за собом и испољавање одговарајућег метода или барем тежњу у томе правцу. И обратно, сваки метод и мноштво претпоставки у вези с њим, неизбежно изискује одговарајући предмет, његово откривање у сложеној друштвеној стварности. Наравно, увек је боље бити начисто у погледу сопственог става о најважнијим онтолошким и методолошким претпоставкама, јер се само утолико може вршити одређено и доследно истраживање, избећи превелика збрка и лутање. Водећи рачуна о томе, настојао сам да у неким својим недавно објављеним радовима⁽²⁾, иначе посвећеним блиским питањима, нагостим управо такво становиште у којем се огледају како онтолошке тако и методолошке претпоставке мога општег погледа на право, па самим тим и на правни систем Југославије. Овом приликом, наравно, сама природа предмета разматрања појачава потребу да се сопствено становиште још потпуније и непосредније изрази. Друкчије речено, и ово разматрање, поготову због своје усмерености на саме претпоставке научног истраживања правног система Југославије, почива на одређеним претпоставкама, односно овакво разматрање пружа могућности за афирмисање одређених претпоставки. По мом мишљењу тако се отварају прави видици научним истраживањима југословенског правног система. У тим видцима, пак, налазе се и две кључне ствари. Једна се своди на настојање да се сам феномен права појми упечатљиво друкчије но што је у нашој правној науци и публицистици уобичајено. Наиме, под правом се подразумева једна специфична друштвена структура, односно једна друштвено-духовна творевина, која се не своди на правне норме, него је много шира и сложенија од тога. Следствено томе, и југословенско право и правни систем Југославије не своди се само на одговарајуће правне норме, него су то шири и сложенији појмови. Разуме се, оваквим назначењем иначе изванредно сложеног питања дат је само наговештај онога што изискује посебно и подробно разматрање, на другом месту и другом приликом. Друга ствар, која такође има кључно место, јесте настојање да се афирмише *реалистичко-синтетички метод* истраживања југословенског правног система. У ствари, реч је о не-

(2) Вид. Dr Stevan K. Vračar: Normativni (f)akti socijalističkog državnopravnog poretka, zbornik „Izvori prava u samoupravnom socijalističkom društvu“, izd. Institut za uporedo pravo — Savremena administracija, Beograd, 1976, str. 15—42, naročito str. 32—42. Др Стеван К. Врачар: Теоријскоправни значај Закона о удруженом раду, *Анали правног факултета у Београду*, бр. 4/1976, стр. 317—349.

ким битним методолошким претпоставкама које представљају критичко превазилажење једностраних и аналитичких, а поготову разних нормативистичких и позитивистичких, погледа на право и правни систем уопште, па самим тим и на ове феномене у склопу југословенског друштва. Реч је о настојању, наиме, да се скицира могућност једног дијалектичког и материјалистичког појимања и третирања правног система Југославије.

II. Коришћење постојећих знања

Ниједан покушај научног проучавања правног система Југославије не може рачунати на иоле успешан резултат, ако се претходно не позабави, барем у најнеопходнијој мери, постојећим знањима о овоме предмету. То је само по себи јасно, јер и када се срачунато проналазе одговарајућа знања и када се, наизглед, никако и ниуколико не посеже за таквим знањима, у ствари и увек управо постојећа знања опредељују и приступе и токове и резултате сваког новог истраживања, ако је извршена или се врши *селекција релевантног знања*, дакле знања о правном систему Југославије. Али, пошто је ово знање само један део целокупног знања о југословенском праву, а затим и ово целокупно знање обухвата не само научна знања него и практичарска и доктринарно-политичка знања, поменућа селекција претвара се у једну од најважнијих претпоставки даљег проширења и унапређења знања о овоме предмету. Њих је тешко издвојити и ваљано проценити баш зато што су толико измешана да се само условно може разликовати научно од осталих знања. При томе, наравно, овакво издавање само по себи ниуколико не може означавати и некакво придавање апсолутних предности и квалитета истинитости једних у односу на остале видове знања. Да би се оценила сва постојећа знања, њихов карактер и сазнајна вредност, неопходно је *критичко преиспитивање* и свих заједно и сваког посебно с одређених становишта и премењујући утврђене критеријуме, а то већ превазилази поменућу селекцију.

1. — У целокупним знањима о југословенском праву, која су неизбежно и разноврсна и задобила огромне размере током протеклих деценија, проналажење управо оних знања која су заиста знања о правном систему увек се мора ослонити на неке одређене показатеље таквих знања, као различитих од осталих знања. Иако нису ни једини ни сасвим поуздани, чини се да постоје, углавном, два таква показатеља: један је *терминолошки* утолико што се истицањем овога назива у дотичним знањима непосредно потсећа на предмет који јесте или би требало да буде правни систем Југославије; други показатељ је *садржински* зато што се јавља у одређеној садржини извесних знања, без икаквих терминолошких ознака правног система, односно са неким друкчијим ознакама дате материје. Држећи се ових показатеља, свако ко приступа проучавању правног система Југославије, мање или више наслућује или јасно опредељује и релевантна знања, препознаје их у маси осталих

знања, издваја их, па их као таква и користи. При томе, ако се употребава само термилошки оријентир, може се установити да су разматрања о правном систему ретка, малобројна, спорадична, недовољна. Али, ако се примени и садржински оријентир, што је само по себи далеко сложеније, може се установити да има много више разматрања о правном систему Југославије него што то термини у насловима или контексту разних разматрања сами показују. Утисак се на овај начин знатно мења, а незадовољавајућа слика знатно побољшава. Па ипак, и после тога остаје неизбежан утисак да је све то заиста недовољно, неадекватно, несразмерно значају самог правног система, па чак и развијености знања о другим стварима, појавама и обележјима југословенског права. Ова знања су *недовољно спецификована*, јављају се готово узгред и поводом неких других знања, па нису тако постављена да непосредно и снажно осветљавају сам правни систем Југославије. Отуда је и настало много више узгредних и неразвијених схватања и поставки него довољно заснованих и уобичајених погледа на овај предмет. Чини се да преовлађују општа места, узгредне опаске, делимични захвати уместо шире аргументованих гледишта, усредсређених разматрања о правном предмету, темењних подухвата. Вероватно је и то на извештан начин условило недостајање правих и развијених научних дискусија о правном систему Југославије, у којима се неминовно сучељавају различити погледи, открива сложеност самог предмета и могућност формулисања различитих поставки итд. А таквих дискусија је било о другим стварима. Но, све ово проистекло је не само из општег стања наше правне науке, него и из сличних недостатака и недовољности знања и разматрања о правном систему у правној науци уопште, у другим земљама и свету, с којим се наша правна наука на неки начин повезује. Ако се у томе може донекле наћи објашњење поменутог стања, наравно, не може се истовремено налазити ни разлози приметне немоћи правне науке на овом терену, а ни евентуалне равнодушности у будућности.

2. — Овакво стање, првенствено у склопу оних знања која се уобичајено могу сматрати научним, у извесној мери је узрок и последица нешто другчијег и *истакнутијег места и улоге практичарских и доктринарно-политичких знања*, тј. знања која проистичу у вези с правном праксом и оних знања која се огледају у политичкој доктрини, погледима водећих политичких снага. Ова знања имају превасходно практична обележја, јер изникну из потреба праксе, како оне правне у свим њеним видовима тако и оне политичке праксе у разним облицима. Осим тога, носиоци ових знања су првенствено правници-практичари и политичари, па је сасвим природно што се у таквим знањима осећа снажно дејство специфичних потреба и захтева правне и политичке праксе. Захваљујући томе, ова знања су увек настајала управо онда када је друштвена пракса, а то значи одређени степен стварног развоја или нека крупнија промена у области права или политике, сама собом наметала потребна знања, погледе, концепције о разним стварима, па и правном систему. Овакви поводи и подстицаји, наравно, дају и живот-

ност и снагу таквим знањима и погледима, али и низ оних црта по којима се нарочито одликују. Печат праксе уопште, па и специфичност њених изражавања и облика неизбежно се утискује у сваком односном знању. Зато постоје не само карактеристичне знања о правном систему на терену правне праксе него и посебности тога знања у вези са законодавном, судском и управном праксом: у законодавству тежиште се налази на осветљавању правног система преко правног нормирања, откривања веза између разних нормативних аката и појединих одредаба; у управи се води рачуна првенствено о примени постојећих прописа; у судству се правни систем појављује као важан момент вршења специфичне функције одређивања законски утврђених санкција, приликом тумачења разноврсних одредаба, остваривања принципа законитости итд. Исто тако, зато постоји не само општа карактеристика политичке праксе и доктрине у вези са правним системом него и њено подешавање односном политичком оквиру: општа и врхунска политика водећих снага третира правни систем као инструмент остваривања одређених програма и циљева, па је ту неизбежно наглашено и видљиво уношење идејно-политичких схватања; на свим осталим нивоима и одговарајућим оквирима политички фактори само конкретизују већ утврђена политичко-доктринарна схватања. На тај начин, наизглед веома удаљена два облика праксе, оне правне и ове политичке, показују се у неким важним тачкама сличним када стварају своје представе о правном систему, па и одговарајућа знања. Ту су увек најважније потребе непосредне праксе, њени посебни и конкретни циљеви, а све друго је или другостепене важности или није изражено. Зато питања правног система попримају изразито практични, па и прагматичко-дневни изглед и значај и значење, нарочито када се повезују с конкретним збивањима и не постављају у ширим историјским оквирима. Али, исто тако, политичко-доктринарна знања често далеко прекорачују непосредну и стварну друштвену праксу и тако апстрахују и идеологизују низ питања правног система.

3. — У свим знањима о правном систему Југославије често се запажа *својеврсни традиционализам* као рефлекс или оног општег традиционализма својственог целокупној правној науци или посебног традиционализма који се уврежио у вези с нагомиланим знањима о правном систему. При томе, под традиционализмом подразумева се несвесно или срачунато придржавање одавно утврђених схватања, приступа, објашњења који су се учврстили у далекој прошлости или у времену пре стварања правног система социјалистичке Југославије, али су се у виду некаквог наслеђа појавили у новој средини и времену. Када се упозорава на традиционализам, обично се осећа критичка интонација, па чак и истицање захтева да се што пре и одлучније потисне и уклони не само изразити традиционализам већ и сваки траг овога. Судећи по томе, традиционализам у третирању правног система уопште, а нарочито југословенског, представља озбиљан терет кога се ваља што пре ослободити, терет који својом тежином и притискује и спутава све оне који осећају потребе или могућности да се третирање правног система

из основа промени. И не само то: такви захтеви повезују се с потребом, наметнутом великим променама у самом југословенском правном систему, да се и теоријски и нормативно оцртају и изразе сасвим нове и раније непознате правне институције. Дакле, на овај начин се подједнако испољавају и практична мотивација и доктринарно-политичка инспирација и теоријско-научна аргументација једног негативног става према правном традиционализму уопште, па и његовом испољавању у вези с правним системом Југославије. И баш зато овде су уместна нека прецизирања.

Ограничивши пажњу, најпре, на традиционализам изражен у знањима о правном систему уопште, па следствено томе и у знањима о југословенском правном систему, може се само пожелети да га буде што мање, ако је то један од најважнијих разлога што се још увек задржавају застарела и излишна схватања, која нису у складу с потребама и могућностима стварања једне савременије правне науке и концептирања у њеном оквиру друкчијих знања о правном систему. Самим тим, намеће се и критичко преиспитивање основних знања која су утврђена у прошлости, првенствено у прошлом и овом веку, у склопу целокупне тзв. буржоаске науке, односно њених најважнијих праваца и оријентација. А та знања и главне тековине усредсређени су у најутицајнијим оријентацијама, које су задобиле највећи број приврженика у круговима научника и теоретичара, али и масу правника-практичара, па и разних протагониста и носилаца доктринарно-политичких погледа. То су, уопштено говорећи, *правни позитивизам* и *правни нормативизам*, који се само у начину изражавања разликују, а по консеквенцама своде на један карактеристичан поглед на право. У томе погледу на право има места само за тзв. правне прописе или правне норме, који су творевина људске воље и свести, некакво оваплоћење разума, којима се непосредно и интервенише у друштвени живот, регулишу друштвени односи, утиче на понашање појединаца и група. Сходно томе, правни систем и није ништа друго него нека творевина смештена у царству правних прописа или правних норми, а то значи да је само некакав дериват или компонента тако схваћеног права, па и људске свести и воље који, тобоже, откривају тако своје праве могућности и стваралачки утицај на друштвени живот. Као такав, правни систем, наводно, има обитавалиште само у сфери правних прописа и норми, а све што се у њему изражава, све одлике и његови саставни делови, сви правни институти итд. налазе се само у прописима или нормама. Овакво схватање је заиста традиционализам у значењу које се појављује и у декларисаном оповргавању његове заснованости, оправданости и научне ваљаности. Зато, несумњиво није довољно превасходно изјашњавањем против традиционализма потискивати његове остатке и утицаје, ако при томе и нема и нетрадиционалистичких схватања о праву и правном систему. Јер, ако се традиционализам задржава у самим полазиштима, у основним поставкама и знањима о праву, онда се самим тим то исто задржава и у свим изведеним знањима и поставкама. На тај начин се пос-

тављају унапред круте границе и оквири и свим знањима и научним истраживањима правног система.

Међутим, када се већ упозорава на недостатке традиционализма као некритичког придржавања старих или застарелих схватања, онда то значи да тога има или може бити и у доктринарно-политичким погледима. Што се тиче права и правног система уопште и југословенског напосе, у том погледу је често и на разне начине истицана извесна опасност догматизовања марксистичког учења, ограничавања свих знања на неке уопштене формуле и поставке, којима се придаје свеопшта важност, независно од тога што се услови толико мењају током времена да је ниопходно даље развијање, обнављање и обогаћивање старих знања. Може се рећи да се наша аутентична политичка, па и правна мисао утолико успешније афирмисала уколико је успевала да потисне раније наслаге идеолошке и доктринарне догматике, која је утолико тврдокорнија што се јавља с етикетом „марксистичка“. На основу познатих искустава других земаља, па и наших и раније и данас, није тешко препознати када и у којим видовима се појављује опасност „марксистичког“ догматизма и традиционализма. Може се рећи да су само извесни одблесци и обележја те опасности: слепо придржавање старих формула и поставки, замењивање сваке анализе некаквим цитатом, коментарисање познатих исказа уместо описивање и објашњавање одређене стварности, механичко преношење истих схема на различите ситуације итд.

4. — Као супротност традиционализму на овоме терену, стварносно и логички, појављује се оно што би се могло назвати *својеврсним модернизмом* у третирању правног система уопште, па следствено томе и југословенског. Без обзира на то што овај термин нико и нигде не истиче, у овом контексту и поводом ових ствари, очигледно је да из одређених премиса и ставова према напред оцртаном традиционализму проистичу исто тако одређене премисе и ставови према правном модернизму. Уопштено говорећи, модернизам се огледа у настојању да се савременим правним системима приступа на савременији начин, да се изналазе и примењују најновији методи и поступци приликом истраживања правног система или неког његовог момента, да се развијају нова сазнања, откривају оне димензије ствари које су у прошлости остајале потпуно незапажене, да се проверавају раније тврдње и утврђују нове истине. И све је то некако сасвим природно у развијању савремене правне науке о правном систему. Ако, наиме, садашњи правни системи нису и не могу бити какви су били у прошлости, с једне стране, а наука мора да напредује и задобије савремени изглед, с друге стране, онда се дотични модернизам појављује и као негација традиционализма и као ознака савремености знања о једном предмету. Очигледно, свако је далеко и од помисли да се изјашњава против оваквог модернизма, али исто тако прећутно се прихвата као неминовност и оправданост тежње да научна знања буду што савременија, новија и актуелнија. Дакле, неспорна је потреба модернизма у вези с овим предметом, али

баш због тога ваља указати на обележја и најновије тековине науке о правном систему, како светске тако и наше.

Што се тиче светске правне науке, може се рећи да се она креће и у правцима који су сасвим нови, мада остају и преовлађују одавно укореењени токови. Можда због осећања да се ништа више и боље не може постићи старим захватима, можда због императива нове стварности, запажа се настојање да се изграде нови погледи, постигну савременији резултати, све се више афирмишу неки правци, чији зачеци падају у последњих пар деценија, па и последњих година. При томе, постоје правци који су уследили саморазвитком правне науке, али и они који су проистекли захваљујући снажном утицају неких токова у блиским и осталим наукама. Они откривају нове могућности истраживања права, проширују постојеће видике, постављају нова питања, дају савременија објашњења. Тако, на пример, чак и стари позитивизам и нормативизам или добија нове подстицаје или се доводи у сумњу основа на којој исти почива. Уместо старог, ствара се нови тзв. логички позитивизам, рецимо, у Енглеској; или се све више обраћа пажња на проблематику језика у области права, па су одговарајућа истраживања, с ослонцима на најновијим тековинама лингвистике, све запаженија у низу земаља; снажно се развијају логичка истраживања на терену права, што доприноси мењању слике и о појединим правним феноменима и праву у целини; обогаћују се сазнања о тумачењу права итд. Поред тога, рецимо, све се више огледа утицај модерних праваца у друштвеној мисли, какви су: *структурализам* који је открио низ моментата у друштвеним структурама, занимљивих и значајних за савремену социологију, антропологију, етнологију итд. али исто тако и за политикологију, правну науку и низ других наука; *фрејдизам* који је нарочито заслужан за открића улоге потсвесног или несвесног у животу појединаца и група, што је само по себи омогућило да се и на право почне гледати не само као на производ свести него и као манифестацију несвесног итд. Осим тога, све је пунија слика о друштвеном животу, процесима, облицима који се јављају у заједницама и глобалном друштву. Наравно, све ово и што-шта друго уноси такве промене у правну науку, које не могу остати незапажене, а што је најважније све ово и те како утиче или може утицати на научна истраживања правног система. Самим тим, вероватно да сва та нова сазнања могу бити интересантна и за она научна истраживања која свој предмет налазе у југословенском праву, па чак и онда ако остане сасвим отворено питање могућности неког коришћења таквих знања, њихове ваљаности и погодности.

Међутим, ако се у вези с тим и могу појавити неке дилеме, вероватно да уопште не долази у сумњу потреба пажљивог проучавања тековина друге врсте и неких праваца савремене мисли, какви су, рецимо, следећи. Познато је да су разни социолошки правци увек настојали да пронађу стварне везе и утицаје друштва на право, али и права на друштво. Но, мање је познато или у сваком случају није довољно истичано, да је правни реализам обратио пажњу на ону страну права коју

су све варијанте позитивизма и нормативизма потпуно превиђале, наиме какво је право у стварности, а не какво је у „прописима” и декларативним изразима. Сходно томе, правни систем добија сасвим другачији изглед, садржину, услове стварања и развоја, структурисање и функционисања. Али, требало је да се однедавно појави *општа теорија система* с настојањима да утврди и провери своје главне поставке у свим областима и на свим објектима, па да се одједном испостави колико су била сиромашна и неадекватна знања о правном систему, мада је овај по свему изванредно погодовао таквим истраживањима. Додуше, још светска наука није ни доспела да уочи и своје шансе, ослањајући се на резултате опште теорије система⁽³⁾. Зато, ни наша правна наука не треба да игнорише овакве шансе, ако жели на савремен начин да проучава правни систем Југославије.

Али, за нас је посебно занимљиво све оно што се јавља као новина у разноврсним знањима и истраживањима нашег правног система, у односу на све раније тековине, па и оне које су попримиле обележја традиционализма, чак „марксистичког”. Изградњом и развојем југословенског правног система избијају на површину многе нове околности које наука мора да објасни. С једном марксистичком оријентацијом, без крутих догматских наслага, с мање или више оригиналним захватима и идејама, наша правна наука је већ успела да постави на дневни ред низ нових питања, да истакне неке значајне поставке о преображајима југословенског права и правног система. Савремена кретања огледају се у савременим настојањима и резултатима југословенске правне и политичке мисли. Управо зато, сваки даљи покушај научног истраживања правног система у целини или неког његовог дела или обележја не може уследити без неке везе с испоњеним новинама, јер је и то један од услова даљег, свестранијег и продубљенијег посматрања и објашњавања југословенске правне стварности. При томе, као што се то толико пута показало, само у околностима размаха мисли и различитости погледа, могу се очекивати и нови научни резултати, а у сучељавању различитих концепција постепено се кристализују и нове истине, отклањају разне заблуде, оне старе али и нове. Према томе, овакав модернизам у третирању југословенског правног система само означава савременост, оригиналност и актуелност новијих истраживања овог изванредно важног предмета.

III. Преиспитивање кључних појмова

Као и увек и свуда, концептуализација целокупног предмета, а то значи правног система уопште и југословенског напосе, има и непосредне консеквенце и далекосежно дејство на научно истраживање. Од неких *кључних појмова* зависи усмереност целокупног научног проучавања, па и посебност и карактер одређених захвата у сваком односном истраживању. У таквим појмовима се налазе извесна полазишта, па је

(³) О консеквенцама опште теорије система за правну науку припремам посебан рад.

неминовна зависност од тога и самог тока и резултата дотичног истраживања. А та полазишта у виду кључних појмова истовремено служе и као најпоузданији оријентир свакоме ко их као такве користи и на њих се ослања. Они битно утичу и на општа схватања која истраживач има, односно ти појмови и проистичу из таквих схватања и потврђују их. То битно утиче и на уобличавање одређених концепција, па и низа изведених поставки. А пошто не постоје јединствено одређени баш ти појмови, него су различити, неуједначени, неизбежно настају и све касније разлике. Зато је упутно *преиспитивање* ваљаности и погодности кључних појмова. Таквом преиспитивању треба да буду подвргнути и они појмови који су, стицајем разних околности, широко распрострањени и дубоко уврежени у правној науци, па су чак задобили и снагу елементарних и неприкосновених истина, али и они појмови који такав статус немају, који представљају некакве новине, неуобичајени су, па као такви чак изазивају спонтане отпоре или су праћени игнорисањем и својеврсним подозрењем свих приврженика првопоменутих појмова. Водећи рачуна о свему томе, неопходно је претресање следећих кључних појмова: прво, појма права уопште, па следствено и југословенског права; друго, појам правног система уопште, па следствено и југословенског; треће, појам деоне јединице правног система уопште, па следствено и југословенског.

1. — И поред мноштва различитих праваца, традиционална правна наука, односно њени владајући и матични токови, изградили су један *општи појам права* који је добио и свој најпотпунији израз у позитивизму. Тај појам је поистовећен са укупношћу правних прописа или правних норми које држава штити својом принудом. Ове норме су творевина људске свести и воље, а то значи да су најнепосреднија потврда и фиксирање властодржачке моћи, разума и заповедања. Крајност оваквог схватања, Келзенов нормативистички правац, истиче да право, као укупност норми, постављено у сферу „требања“ (Sollen), представља једну логичку конструкцију, да се оно ограничава на специфични свет захтева, упућених људима, а то значи да право стоји изнад друштвене стварности, друштвених односа, стварних понашања појединаца и група. Овакво схватање, наизглед разумљиво и блиско непосредном искуству правника-практичара, дубоко је укоревљено. Међутим, тај појам права, у ствари његово поистовећење с правним нормама, представља типични редукционизам, свођење нечега сложенијег на нешто наизглед простије. Овакво дефинисање права је и једнодимензионално, јер обухвата само један део или димензију права, а оставља по страни све остало, па чак и такве елементе као што су, рецимо, правни акти, нормативни акти итд. Овим је обухваћен само један слој права, нормативни, а остављен је по страни највећи део правне стварности. Зато се може рећи да је овај појам права неуспео, неприкладан, сувише узан, у основи недовољан. Његове слабости се на разне начине огледају у безбројним, бескрајним и трајним контроверзама у које упадају све позитивистичке и нормативистичке концепције, у нерешивим проблемима, противречним поставкама традиционалне правне науке.

По мом мишљењу, ваља полазити од друкчијег појма права. Ако је неопходно избегавање свих варијаната позитивистичких, нормативистичких и, у основи, идеалистичких схватања о праву, свих редукционистичких погледа на овај феномен, намеће се потреба истицања неког *синтетичког и реалистичког схватања о праву*. Јер, тек у таквом схватању појам права може имати неопходну ширину, може обухватити све постојеће елементе права, може показати све димензије и стране правне стварности, дакле све оно што право у стварности и јесте и каквим се испољава. А што је најважније, тек тако и тада постају разумљивије везе права с друштвеним оквиром у коме се налази. Право не сачињавају само и искључиво феномени који се називају „правним нормама“ или „правним прописима“, па ма како ови били дефинисани. Право у свом саставу има и друге елементе, као што су правни субјекти, правни акти, правни односи и правни објекти. Поред тога, може се рећи да се у праву налазе и друге компоненте и састојци. Право је, у ствари, једна изванредно сложена друштвена структура, изнутра издиференцирана и функционално подешена улози коју задобија у друштву, а то је увек развијено глобално друштво, једна заједница која је издиференцирана на класе, слојева, групе и појединце, с различитим местом, улогом и интересом. Право је нарочит регулативни механизам, неопходан сваком таквом друштву. Тај механизам или та структура јесте друштвена творевина, али никако и само људске воље и свести, некаквог властодржачког разума. Право је друштво-духовна структура утолико што се у његовом успостављању, изградњи, постојању и функционисању преплићу најразличитији моменти целокупног друштвеног живота људи, а ту има одређено место и духовни живот, воља, свест, разум и сл. Али, ту се појављују и фиксирају разни објективни моменти, интереси, потсвест итд. Право је израз и регулатив најважнијих друштвених процеса, али оно није само некакав пуки облик него је и само, својом целином и својим деловима, а нарочито правним односима, својеврсно оваплоћење друштвених односа на најзначајнијим подручјима друштвеног живота. При томе, право се најнепосредније повезује с још једном друштвеном структуром која представља државу. Захваљујући органском преплитању и међусобном прожимању државе и права и настаје оно што се може означити као државно-правна структура (или државно-правни поредак). При томе, постојање и функционисање државно-правне структуре намећу неопходност организовања монопола принуде који је увек и састојак и пратилац те структуре, па се сматра и специфичним и битним и за право и за државу. Због свега тога, пак, право је сложена и слојевита структура. У њему постоје два основна слоја у која улазе одговарајући елементи, компоненте и састојци и то било у целости, као такви, било одговарајућим својим делом: горњи слој представља *правни нормативитет* или *формално-нормативна структура*; доњи слој представља *правни фактицитет* или *реално-релациска структура*. Први слој је првенствено везан за стваралачке могућности субјективних друштвених снага, њихову вољу и свест, па се у тој равни првенствено појављује правно нормирање, прописивање и декларисање, а то

је утврђивање одређених циљева. Други слој је првенствено везан за реалне друштвене околности и односе, па се у тој равни, тако рећи, кондензују и седиментирају објективно могући реалитети права, дакле оно што се као правна стварност појављује. Разликујући се, та два слоја нити се поклапају, а нити се стално и до краја међусобно усклађују. Наиме, између њих увек настаје мањи или већи јаз и зато се не може ни право као такво, ни право одређене земље схватити и објаснити само посматрањем једног од та два слоја.

2. — Када је већ одређен појам права добијају се извесне премисе и за одређивање *појма правног система*, али то не значи да ту не искрсавају разне тешкоће. У традиционалној правној науци преовлађује гледиште да је правни систем нешто што се јавља само у оквиру правних норми или правних прописа. Наиме, утврђује се да право у том виду није некакав неуређен или произвољно нагомилан скуп прописа или норми, неки механички агрегат настао стварањем мноштва норми, него да је то уређен скуп или систем. Чак и приликом дефинисања често се помиње „укупност“ правних норми, па чак и „систем правних норми“. Међутим, овај наговештај, дат приликом одређивања појма права, најчешће се разрађује касније, у вези са указивањем на диференцијацију правних норми сходно разним областима друштвеног живота које регулишу. Карактеристично је да се тако и тада најчешће упозорава и на то да је правни систем само резултат систематизаторске делатности саме правне науке, тј. распоређивања и класификовања свих важећих норми у извесне мање или веће групе, многе „правне установе“, „правне гране“ итд. Као уређена целокупност само тзв. општих норми, сматра се, правни систем је и резултат и предуслов и научне и практичне обраде и примене права. Захваљујући томе, различите позитивноправне науке или научне дисциплине добијају одређен предмет који проучавају. Према томе, на такав начин схваћен, правни систем се појављује као некаква пројекција правне науке, као њен производ и творевина. Следствено томе, правни систем и није нешто што објективно постоји у праву пре изведене систематизације. Додуше, Келзен и његове присталице сматрају да је право као целокупност правних норми изванредно срећена логичка целина баш зато што је створено свешћу, што логички закони мишљења опредељују начин конструисања и сваке норме и њихових скупова, па и укупности која се тако добија. Наизглед супротно претходним схватањима, ово Келzenово ипак има низ заједничких тачака с њима. Али, битно је да је овакво третирање појма правног система само изразит пример колосалне збрке и нејасности, које показује традиционална правна наука. Њен појам правног система је само рефлекс слабости њеног појма права. Зато је и овај појам недовољно одређен, узак, неприкладан за потпунија и стварно научна истраживања.

По мом мишљењу, и правни систем је могуће успелије дефинисати у склопу једног *синтетичко-реалистичког* схватања о праву, какво сам напред оцртао. Одмах треба рећи да се појам права и појам правног система, често, употребљавају као синоними, при чему се само нагла-

шава да је право и један систем. Но, чини се да нема потребе за поисто- већењем ових појава. Појам правног система, тачније ова синтагма, истиче то да је право и *нарочит систем*, да у праву постоји нешто што га чини системом. Када се каже да је нешто, нека појава или предмет, нека творевина итд. — систем, онда се упозорава да је то сложена целина разноврсних делова. Зато и нема система тамо и тада где и када постоји обичан агрегат делова или кад постоји низ истоврсних делова, нека маса истоврсних појава. Систем настаје одређеним и више или мање изразитим међусобним повезивањем и међузависношћу делова. Систем или, тачније речено, системност означава постојање објективне целовитости саставних елемената неке сложене целине. По свему томе право представља изванредно уобличен систем. Према томе, правни сис- тем или систем права своди се на одређену и карактеристичну *целови- тост* која се подједнако огледа и на целокупности и на сваком делу. Систем је иманентан праву, а то се испољава у непрегледном низу моме- ната и својстава и постојеће целокупности и сваког саставног дела. То није нешто унето споља у право или нешто приписано праву, а понај- мање од стране правне науке. Успостављајући се и функционишући као један нарочит систем, право поприма многа својства у међусобном чврстом повезивању мноштва саставних елемената, компонената, састо- јака, већих или мањих делова. При томе, важно је и то да сваки део права, од највећег до неког наизглед малог, изражава исто својство, исту целовитост. Зато сви ти делови у склопу права и постоје као *подси- стем*и. Такви су подсистеми: уставни систем, систем правних норми, систем нормативних аката, кривично право, сваки закон посебно пос- матран, целокупност правних односа или већи или мањи скуп ових, одређени скуп правних институција или само једна од њих итд. Али, исто тако, у односу на неке друге системе целокупно право се јавља као подсистем, то јест ови су *надсистем*и, као што су политички сис- тем, друштвени систем. Такође, поред правног система постоје други системи, с којим се мање или више овај повезује, као што су државни систем, економски систем, систем културе, језик као систем итд.

3. — Већ на основу реченог, лако је закључити да се као *деоне јединице* правног система појављују одређени подсистеми, неки скупови саставних елемената или састојака. Али, при томе одмах искрсава недоу- мица у погледу разграничења, евентуално, елемената права и елемената правног система. Да ли су то исте или различите ствари? Не улазећи у разматрање овог проблема, ваља само истаћи да су деоне јединице правног система, с једне стране, резултат унутрашње диференцијације целокупног правног система, његове деобе и расчлањавања, али и, с друге стране, уклапања и разврставања већ створених мањих целина. Зато све деоне јединице и фигурирају као подсистеми. Као што је поз- нато, сходно својим схватањима права и правног система, традицио- нална правна наука, скоро без изузетка, упозорава на правне установе као најмање деоне јединице, па онда, користећи метафору „дрвета права” истиче разне „гране права” (зашто не и огранке, гранчице?), затим правне области и сл.

По мом мишљењу, у свему томе има само извесних корисних назначења, али све треба прецизирати, а пре свега најмању деону јединицу, *правну институцију*. То није само одређени скуп општих норми, него је то органска целина одређених субјеката, аката, норми, односа и објеката. У самој основи целокупног права, односно правног система, налази се мноштво елементарних или базичних правних институција. Свака од њих представља својеврсни микро-систем који се релативно издиференцирао, па као извесна целина и постоји и функционише, па затим уклапа се у све веће целине, све до целине правног система. У ствари, најпре се мање правне институције уклапају у веће и шире, па онда у разне друге и веће деоне јединице правног система. Чини ми се да би се оне могле означити и неким другим терминима, но што је то уобичајено: најпре се уобичавају *сплетови правних институција*, мањи или већи, затим *комплекси правних институција*, најзад су ту и *правне хемисфере*. Та унутрашња диференцијација правног система, међутим, није једина. Постоје и разне други облици деобе правног система, који још уопште нису ни истраживани, као што су, рецимо: заланченост нормативних аката, спирале правних норми, скупови правних односа, уклопљени правни субјекти једни у друге и опсежније итд. Осим тога неопходно је истраживање свих унутрашњих веза деоних јединица, компонентата, слојева, принципа, међудејстава и размештаја свих састојака и делова правног система.

4. — Оцртавши овако три темељна појма, појам права, појам правног система, и појам деоне јединице правног система, како у њиховом традиционалном или уобичајеном третирању, тако у једној реалистичко-синтетичкој концепцији коју заступам и развијам, осветљена су и два основна правца могућег третирања југословенског права, правног система Југославије и поделе тога правног система. Та два правца представљају истовремено и сучељавање погледа у оквиру којих и између којих долази у обзир преиспитивање дотичних појмова. У ствари, преиспитивања су потребна само зато што се на тај начин олакшава и проверавање погодности дотичних појмова за научно проучавање југословенског права. Зависно од тога како су постављени кључни појмови, услеђују и захвати и начини третирања југословенског права. При томе, наравно, не би требало да буде неких неспоразума око тога шта су општи појмови и какво је њихово значење, па ни значај, за југословенско право које је само један историјски одређен, конкретан пример постојања права, у једној земљи, времену и простору. На примеру југословенског права, дотични општи појмови се морају конкретизовати, јер само тако могу изразити особености права ове земље. Уосталом, таква конкретизација је неопходна и када би се радило о праву било које друге земље. Овде, међутим, нека буде само указано на најосновније ствари.

Чини се да је у оквиру општег појма права дата и, тако рећи, имплицирана дефиниција југословенског права. То је право као и свако друго, било које земље у прошлости или данас. Али предзнак и квалификатив „југословенско“ изражава не само елементе својеврсног историјског и стварног идентитета тога права него и многе његове посебне

и појединачне црте, по којима се одликује од свих других права. У ствари, ради се о праву *социјалистичке Југославије*. Овакво указивање, међутим, истовремено даје и ознаке неког идентитета, али и наговештаје неких тешкоћа. Јер, шта то значи да је то право „социјалистичко“, када и како је почело да се као такво уобличава, како је испуњаван низ особености, које развојне фазе је имало, како сада изгледа, каква му је садржина и какав облик итд.? Осим тога, за многе научнике и практичаре веома је важно разликовање тзв. позитивног права, као важећег и постојећег, од тзв. историјског права, као некад у прошлости важећег права. Иако југословенско право постоји три-четири деценије, овакво разликовање има неког основаног критеријума, али то треба да буде прецизирано. Али, не улазећи у све то, можемо само утврдити да је југословенско право једна специфична друштвено-духовна структура, један регулативни механизам, који се успоставио и који функционише унутар југословенског друштва током и после револуције која је омогућила постепену изградњу социјализма као бескласног друштвеног система. Истовремено, паралелно и повезано с правом, развијала се и југословенска држава, као најважнија организација власти и носилац монопола принуде, што је обезбеђивало и постојеће право, али и створену државно-правну структуру, као израз и облик политичке моћи радничке класе и водећих политичких снага југословенског друштва. Југословенско право, мора бити посматрано, анализовано и објашњавано у својој целокупности, историјском континуитету и актуелном изражавању, као јединство тзв. историјског и тзв. позитивног права. И не само то: југословенско право, као уосталом и ниједно друго, нити се икада сводило, а нити се данас своди само на укупност „правних прописа“ или укупност „правних норми“, иако су ови елементи неоспорно и постојали и постоје, чак су површински и некако видљиви. Поред и заједно с овим елементима структурно и функционално ништа мањи значај имају и остали елементи права, што све заједно доприноси уобличавању југословенске правне реалности, дакле права и какво је у документарно-текстуелним изразима и у одговарајућим облицима стварних друштвених односа.

Што се тиче, пак, везе између општег појма правног система и појма *правног система Југославије*, може се рећи да се јављају сличне модификације. Штавише, чини се да се управо овај појам показује далеко умеснијим када је реч о југословенском праву, јер његова садржина некако више одговара хтењима да се истакну особености права одређене земље. Правни систем наше земље, најпре, може се одредити на исти начин као што је одређено југословенско право, а то води неком поистовећењу садржине двају појмова. Али, истицањем да је југословенско право један систем само се посебно наглашава његова целовитост, а то значи да се имају у виду сви његови саставни елементи у њиховом диференцирању, али и у међусобном органском повезивању, тако да одатле и проистиче одговарајуће јединство и целина. Затим, ако се жели још прецизирати значење односног појма, тачније синтагме „правни систем“ у оквирима југословенског права, онда се имају

само или првенствено у виду створена целовитост, елементи, моменти и обележја у којима се иста изражава и фиксира. А та целовитост је заиста веома карактеристична и специфична, с обзиром на многе околности које су и историјски и у садашњости утицале на уобличавање југословенског правног система. У ствари, малочас поменуто разликовање историјског и актуелног момента у нашем праву, у потпуности се потврђује и огледа на историјату и актуалитету правног система Југославије. Управо због тога што јесте и што траје као један правни систем, југословенско право је и могло доживљавати изванредно брзе, крупне и видљиве промене, а да ипак задржи своје сопствено биће, да се изграђује и развија начинима и у правцима, који показују високи степен аутентичности и оригиналности. При томе, наравно, све то представља само својеврстан рефлекс и израз идентичних, сличних, паралелних и симетричних кретања и својстава, пре свега, државног система или система државе, а затим и политичког система или система политике у Југославији, па и самог друштвеног система у целини.

Најзад, оно што је речено о деоним јединицама правног система уопште, омогућује и конкретизовање проблематике *деоних јединица југословенског правног система*. И не само то: тако се долази до извесних премиса помоћу којих се може истраживати унутрашња диференцијација правног система; тако се може сагледати сложено кретање целог права, његов раст и мењање; тако се добијају путокази на основу којих се могу пратити објективни токови који изискују и одговарајући појмовни и сазнајни инструментаријум. Штавише, и не без разлога, у нашој јавности и правној науци правни систем се нашао у средишту пажње првенствено по томе, по снажно испоњеним и видљивим крупним и мањим променама у диференцирању на веће и мање делове правног система, на подсистеме са оригиналним обележјима, на правне институције које су и појединачно и у сплетовима и одређеним комплексима, заиста изразиле таква својства каквих не показује ниједан други правни систем. Али, баш због тога и потреба и значај дефинисања појединих деоних јединица, делова и елемената или састојака нашег правног система, изузетно и актуелизовано превазилазе све оно што би се, иначе, о тим стварима у нашој правној науци, вероватно, појављивало. Но, незгода у свему томе и јесте напред поменута неразрешеност или једносмерност третирања унутрашње поделе правног система у традиционалној правној науци. Но, можда баш зато пред нашим науком стоје већи и занимљивији задаци.

IV. Обимност тематике и проблематике

Какво место извесна материја заузима у правној науци, као уосталом и у свакој другој, најбоље се огледа у њеној *тематичности*, тј. и укупности тема које се појављују и оних тема које су најкарактеристичније, с једне стране, и *проблематичности*, тј. укупности проблема који искрсавају

у дотичним разматрањима, с друге стране. Што се тиче правног система, може се рећи да и тематика и проблематика, које су иначе међузависне, у потпуности потврђују и опште стање правне науке и њене методолошке могућности и постигнуте резултате. Захваљујући извесној једностраности, скучености видика, а нарочито усредсређивању пажње само на деобу правног система као предуслов специјализације разних позитивноправних научних дисциплина, позитивистички и нормативистички усмерена традиционална правна наука је створила заиста дубоке колотечине у којима се кретала преовлађујућа мисао, у којима се задржавало и научно истраживање. Наравно, извесни одблесци и утицаји свега тога нису могли мимоићи ни нашу правну науку, иако се ова у основи кретала својим путањима. Уопштено говорећи, управо због тога се и тематика и проблематика правног система некако претерано сужавала, сводила на уже оквире него што је сама природа предмета те изискивала. Истовремено, захватањем само неких аспеката ове ствари и придавањем претерано велике важности истим, док су многи други потпуно занемаривани, изостајале су свестраније и дубинске анализе овог предмета. Штавише, чини се да због тога и није разоткривено само биће правног система, његова суштина и специфичност. Додуше, савремена светска правна наука показује знатне и занимљиве продоре и отварање сасвим нових тематских и проблемских подручја. А наша правна наука, првенствено инспирисана новинама у правној стварности Југославије, нашла се у положају да истовремено критички реконструише и раније тековине светске науке и њена савремена достигнућа, али и да сама допринесе новом тематизовању и проблематизовању истог предмета. И тако се све више показује *обимност* и једног и другог, све веће ширење али и продубљивање целокупне материје. При томе, можда је најважније то да се постепено откривају прави проблеми, са својим истинским научним и практичним значајем. Чини ми се да се заиста треба окренути пре свега таквим проблемима. Разуме се, све такве проблеме није ни лако ни могуће унапред сагледати и назначити, али довољно је да извесни низ таквих проблема предочимо, па да током истраживања искрсавају све нови и новији. Само тако се може превазићи доста штуре и сиромашна и тематика и проблематика, откривати њихово стварно богатство и домаћаје.

1. — Обимност тематике и проблематике потврђује се, пре свега, *могућношћу теоретских и конкретних истраживања правног система Југославије*. Дакле, то је предмет и теорије права, али и низа позитивноправних дисциплина, па и историјскоправних. Теорија, међутим, не мора бити само правна него и државно-правна, политиколошка, социолошка, па и нека друга (ако се показује оправданом оваква деоба), јер је битно то да се њоме откривају одређени општи моменти овог предмета и тако конструишу опште поставке и појмови. Конкретна истраживања, пак, баве се појединим конкретним питањима, аспектима, састојцима, цртама, елементима овог предмета, али тако да пружи што више и што поузданијих података. Сама по себи и за себе, нису довољна ни теоретска ни конкретна истраживања, јер се она међусобно допу-

њавају и претпостављају. Оно што могу пружити теоретичари допуњује се оним што се може добити само конкретним истраживањима. Али, ту је неопходан један услов, а наиме да се увек и заиста стварају знања о правном систему као таквом, а не о нечему другом, да материја буде што више спецификована, саображена самом предмету, да заиста системност дође до изражаја и у целини или неким својим деловима. Међутим, ту искрсавају и извесне недоумице и знатне тешкоће. За теоретичаре је неоспорно то да им припада задатак проучавања правног система Југославије, јер они једино и могу оперисати довољно коректно одговарајућим појмовним инструментаријумом, могу извлачити општије закључке о овоме систему, али на основу материјала који су добили од конкретних истраживања. Међутим, за њих је овај систем ипак само један примерак између многих других правних система, па га могу третирати као нешто појединачно у односу на неки низ правних система, с којим овај има одређене заједничке црте, све до најопштијег појма правног система. Зато, тешкоће могу настати или зато што се општи појмови и поставке неадекватно примењују на југословенски правни систем, али исто тако што се специфичности овог система уздижу на ранг општости. Теоретичари морају водити рачуна о томе, али је битно да успевају да повежу општетеоријске резултате са теоријским знањем о нашем правном систему. С друге стране, специјалисти за конкретна истраживања, првенствено стручњаци за поједине позитивноправне научне дисциплине, са својим познавањем односних делова нашега права, располажу подацима и о појединим деловима, цртама и испољавањима правног система. Али, они осећају да им измиче општа проблематика правног система или је осветљавају само са свог уског становишта. Према томе, и овде, само на други начин, искрсавају тешкоће захватања онога што заиста јесте правни систем, у свим својим димензијама. Али, битно је да и теоретичари и конкретни истраживачи обратe пажњу на опште, посебно и појединачно, с чиме се иначе непрекидно сукобљавају, и да искористе своје стварне могућности за што свестранија истраживања. Са што развијенијом теоријом, уследиће и шира конкретна истраживања, подешена и усредсређена на прави предмет. Исто тако, са богатством конкретних истраживања, огромно се олакшава посао теоретичара.

Природа правног система Југославије, а нарочито његова сложеност, не може бити искључива надлежност правника, нарочито не правника у ужем, па чак и лошем смислу, оних који затварају своје видике постојећим прописима, већ исто толико политиколога, социолога, кулуролога, филозофа итд. јер сви они могу допринети осветљавању ове сложене друштвене структуре. То утолико више што су сви они на неки начин уклопљени у дотичну структуру, што многе ствари и непосредно осећају искуством, а њихова специјалност може и употпунити сазнања правника. У ствари, као што нема оштрих граница између теоретичара и конкретних истраживача, тако и овде уместо неких вештачких граница ваља стварати облике заједничког рада на сложеном, многодимензионалном предмету, поготову зато што ни право ни

правни систем нису обухватани са свих страна и на начин који природи предмета изискује.

За све њих и за све врсте истраживање, теоријска и конкретна, најважнија је да буду подвргнута што ригорознијим научним захтевима, да се врше сходно научној методологији и употребом методских поступака који су најприкладнији, да се добију што објективнији резултати, многи и непосредно проверљиви, а теоријски с уверљивошћу и потребном објективношћу. Научна објективност у третирању ствари, изградњи поставки, чак и тону излагања, увек се појављује као супротност двеју врста необјективности: с једне стране, нападаног апологетског тона којим понекад и понеко мисли да уздигне вредност појединих установа које посматра, а у ствари тако стварне вредности само умањује и доводи у сумњу; с друге стране, неодмереног и нереалног порицања или превиђања одређених својстава дотичних установа, што већ само по себи означава ненаучан приступ. Но, када је већ реч о томе, не треба пренебрегнути да се управо на овоме терену и иначе у великој и, тако рећи, неотклоњивој мери појављује утицај идеологије као искривљене свести и сазнања, услед чега настаје противречно спајање научности и идеологичности у свим исказима и истраживачким резултатима.

2. — Обимност тематике и проблематике проистиче, затим, отуда што и право и правни систем, уопште и југословински, имају *слојевиту структуру и сложено јединство разноврсних елемената*. То, на жалост, превиђају сви они који не успевају да превазиђу једностраности и упрошћивања нормативистичког и догматичког третирања права и појединих правних феномена, који све виде само у равни тзв. правних норми као облика фиксираних друштвене свести о потребном и могућем понашању људи у најважнијим друштвеним процесима. У стварности, међутим, ниједан правни систем, па ни југословенски, не постоји без других слојева и равни, а то се неизбежно и на разне начине открива у свакој иоле озбиљнијој научној анализи, па чак и оној која има нормативистичка полазишта, рецимо када је предмет разматрања тзв. ефикасност и примена правних норми. Чак сваки закон и сваки нормативни акт, као типичан документарно-текстуелни израз правног нормирања, карактерише се одређеном слојевитошћу⁽⁴⁾. Поготову то се огледа на целокупном правном систему. Та слојевитост је највише назначена постојањем и разликама између два слоја, који се иначе и међусобно претпостављају и повезују, па ниједан не може апсолутно и сам за себе постојати. *Горњи слој* представља правни нормативитет, у коме су претежно фиксирани облици регулативне друштвене свести, у виду искристалисаних и записаних или на сходан начин назначених, вредности, норми, идеала, па и других облика свести. *Доњи слој* представља правни фактицитет, разни моменти стварног живота који су се уклопили у правну структуру, мноштво правних односа, реалних субјеката, друштвених околности утканих у правни систем, њихово кретање

(4) Вид. мој рад: Теоријскоправни значај Закона о удруженом раду, Анали Правног факултета у Београду, бр. 4/76, стр. 317, 345 — 347.

и повезивање. Ова два слоја у југословенском правном систему, као и увек и другде, налазе се у непрекидној дијалектичкој међузависности, али баш због тога и у непрекидном усклађивању и стварању несклада. Правни систем задобија и своју пуноћу и заокруженост спајањем та два основна слоја, одржавањем унутрашњих веза и принципа размештања разних елемената тако да сви делови сачињавају целину. Није лако открити ни два основна слоја, а још је теже утврдити њихово повезивање, усклађивање и раскорак.

Ако је правна реалност сваке земље, па и одговарајући правни систем, нужно оптерећена дијалектичком напетости међу „*папирнатог права*” и „*стварносног права*”, онда није чудно што је ту отворено широко проблемско поље савремене правне науке. Притом се много више осећа ангажовање и посматрача и истраживача раскорак или јазом између тако означених слојева правног система него околностима које онемогућују постојање та два слоја и одређену меру њиховог усклађивања. У нашем правном систему, чини се, испољавају се различите околности које на карактеристичан начин показују и садржинске и формалне моменате јаза између „*папирнатог права*” и „*стварносног права*”, па и консеквенце свега тога за створени правни систем. Услед тога што правни систем боље функционише ако је постигнута и ако се одржава неопходна и што виша мера усклађености та два слоја, вероватно је подједнако важно утврдити основе и услове који то омогућују али ништа мање и разлоге створеног раскорака, негативне последице које одатле проистичу. Најмање је пожељно свако игнорисање тога јаза, наивно и идиллично улепшавање постојећег стања, па без обзира да ли се ради о целини система или о његовим деловима. Јер, само се утврђивањем правог стања, свих позитивних али и негативних момената правног система, може поспешити усавршавање правног система. Наравно, у оној мери у којој уопште правни систем зависи од људског стваралаштва и могућности деловања у било ком правцу. Не треба заборављати, наиме, да није мало подручје у коме ствари такве какве су задржавају одређујући значај, чак и мимо и упркос свих настојања људи. Кад тако не би било, правни систем и не би био објективисана друштвено-духовна творевина, једна реална структура, него би непрекидно и у потпуности остајао људска вољна креација, и ништа више.

3. — У вези с овим стоји и тематика и проблематика *структурисања правног система* у Југославији. Све оно што се тиче унутрашњег устројства система, његовог састава, компонената које се јављају, њиховог места итд. али и спољног уобличавања правног система, изгледа и формалних карактеристика и целине и појединих делова представља веома широко поље научног истраживања. Али, ваља одмах приметити да мноштво радова третира низ питања која су у извесној мери заиста релевантна, али да недостају дубински захвати помоћу којих би се могло утврдити све оно што је заиста специфично за правни систем, што показује његову „*анатомију*” и његову „*физиологију*”. Постоје, наиме, многи моменти у којима се само потврђује некаква „при-

родна нужност" одређеног структурисања система, немогућности да се тај ред ствари произвољно поремети, па чак и онда када би се то хтелo, било стварним настојањима било номиналним променама. Постоје неки нужни принципи и закономерности унутрашњег изграђивања овога система, размештања појединих елемената и њиховог повезивања, већ самим тим што јесте и што мора бити један систем. Вероватно је да се баш у структурисању крије „тајна“ правног система као таквог, оне задивљујуће унутрашњости, мноштва и разноврсности састојака, чврстине и бројности спона које се успостављају. При томе, саставни елементи су подешени тако да обезбеђују одређене системске процесе, својеврсну „размену материје“, што омогућује непрекидну системску динамику, самообнављање неопходних састојака, стварање нових када и колико је то нужно, уклањање старих и излишних итд. У том погледу довољно је потсетити само на изразитост, рецимо, степенастог структурисања правног система, изградње истога у виду једне купе или пирамиде, хијерархичност размештаја саставних елемената. О томе се одавно воде занимљиве расправе, које би ваљало проверити и са становишта нашег правног система. Али, многе ствари су још увек скоро равне непознаницама, па их тек треба назначити и истраживати. Тако, рецимо, принцип комплементарности саставних елемената система свакако представља и те како значајан момент, како за целину система тако и за његове делове. Веома је истакнуто и место принципа и закономерности корелације саставних елемената система, јер одређено устројство једних елемената повлачи за собом одговарајуће устројство других елемената, а то исто важи и за њихове промене. Поред тога, постоји низ проблема у вези с хомогеношћу правног система, спајању истородних елемената, али и таквих који су разноврсни, сходно дејству неких других принципа. Све те треба темељно истраживати.

4. — У сваком погледу је, затим, значајно и занимљиво истраживање *функционисања правног система Југославије*. Оно, пак, непосредно проистиче из начина структурисања система, изграђености мноштва делова који сачињавају дотичну целину. Ако унутрашње структурисање, тачније само устројство, у извесном смислу показује статику система, онда његово функционисање показује у првом реду његову динамику. Међутим, то не значи да је функционисање само некакав израз и динамизам постојећег устројства система него је то начин остваривања *функције система*. Ова, пак, функција обухвата и низ момената који се тичу односног система, али проистичу из социјалне средине или оквира у којем се целокупни систем налази. Функција, зато, обухвата, с једне стране, узроке и околности који детерминишу дату функцију, као и целокупну улогу коју систем врши у друштвеној средини. Зато функција изражава колико објективне услове толико и утврђене циљеве који се остварују. Баш зато функција правног система не може бити произвољна. Она је наметнута самим тим што правни систем израста на тлу друштвене потребе за регулисањем најважнијих процеса на свим главним подручјима друштвеног живота, дакле

у економици, политици и култури. Уз то, прикључују се циљеви заштите основних друштвених вредности. Зависно од тога које вредности су фиксиране, али истински а не само формално, и настају одговарајућа средства и начини остваривања функције.

Налазећи се у одређеној друштвеној средини, дакле, правни систем израста из сложених склопова најважнијих друштвених процеса и најважнијих друштвених система. Другим речима, зато и настају нераздвојне везе и са одређеним процесима и изграђеним системима. Дајпре, целокупни друштвени систем, а то значи социјализам у постепеном и тегобном стварању, одређује постојање одговарајућег правног система. Али при томе социјализам није никаква ни практична схема ни доктринарна конструкција него је то друштвени поредак или систем примерен целокупним условима југословенског друштва. Он има своје објективно биће, али и специфичне карактеристике. Затим, постојећи економски процеси и економски систем одређују битне компоненте правног система. У самој надградњи најважнији је политички систем са одговарајућим политичким процесом. Одатле настаје и дејство политике и политичких фактора на правни систем. Али, по мом мишљењу, у политичком процесу постоји једна његова битна компонента, коју називам *процесом политичког конституисања друштва*, која непосредно детерминише структуралну и функционалну страну правног система. То се дешава, такође, и са државним системом или системом државе, који је, тако рећи срастао с правним системом. Зато се може рећи да су оба та система, правни и државни, односно њихово јединство у виду *државно-правног система*, по свему и занста конститутивни елементи југословенског друштва. Преко те друштвене творевине конституише се југословенско друштво, првенствено политички, али и с другим својствима. Најзад, ту се налази и одговарајући културни систем, укупност идејно-културних процеса и системски везаних облика. Важно је да сви поменути системи показују узајамност дејства, што и даје печат функцији правног система.

У свим тим повезивањима и дејствима друштвене средине узете у целини, односно свих битних процеса и изграђених система, с једне стране, и правног система, с друге стране, огледају се стања и кретања, која имају одређен печат. Најпре, за правни систем је нужно стварање одређене *равнотеже* која се испољава на разне начине. Најпре, постоји унутарсистемска равнотежа која се обезбеђује адекватним структурисањем система. Наравно, то није и не може бити статична и идеална равнотежа, него је више остварање нужне мере уравнотежености. Чини се да је специфичност правног система наметнула и одговарајућа обележја овоме, па се тако оправдано истиче *правна стабилност* са свим својим изражавањима, условима и последицама. Али, истовремено се нужно остварује и спољна равнотежа, дакле у функционисању правног система. Она, пак, битно зависи од стања и кретања у друштву, па се свака мања или већа криза неминуовно изражава у овој равнотежи. Зависно од тога какво је стање, позитивно или с еле-

ментима неке кризе, настају и одговарајуће равнотежа или, пак, њени мањи или већи поремећаји.

5 — Нарочито широка тематска и проблемска лепеза отвара се назначењем *многих и разноврсних својстава и обележја правног система Југославије*. Ово због тога што се уопштеном тврдњом да је то правни систем с оригиналним цртама износи, додуше, тачна констатација, али она мора да буде образложена и поткрепљена анализама. У ствари, на прво место долазе оне карактеристике и обележја због којих овај систем истовремено носи у себи елементе општег, посебног и појединачног. Све то треба да буде препознато и што тачније оцењено. Сходно томе, услеђује и могућност да се утврди која су квалитативна својства самог система, с истицањем разлике између суштинских и појавних обележја. Слично томе, намеће се потреба сагледавања квантитативних обележја, која су сама по себи и видљивија, а нису из релевантна и за она суштинска својства. Рецимо, размере система, бројчани показатељи, раст или смањење, хипертрофија или атрофија појединих делова или целокупног система, и разне друге ствари и те како су значајни. Исто тако, разликовање разних садржинских и формалних карактеристика, унутрашњих и спољашњих, омогућује увид у разне моменте постојања система. Међутим, поменуто и друга обележја и својства, неразмрсиво се преплићу и на целокупности и на деловима правног система, тако да се и разликовања појављују с условном вредношћу и само да би се добила нека оријентација. При свему томе, пак, као непрекинута нит се провлачи *карактер самоуправљачког социјализма* као битне ознаке свега што и правни систем и садржи и испољава.

6. — У вези с овим, нарочито је већ код нас обраћана пажња, и то у свим облицима сазнања, на низ *развојних тенденција правног система у Југославији*. Чини се да је у том погледу заиста уследило и најшире и најдубље и најзанимљивије третирање правног система, мада без неке особити спецификације, дакле у склопу општих разматрања о праву, држави, социјализму, политичком систему итд. Утолико је олакшано издвајање проблематике правног система као такве и процена шта је наука већ установила, а шта остаје да се преиспита и даље истражује. Пратећи историјски развитак нашег правног система, уочљиве су заиста крупне промене и развојне фазе, по којима се поуздано може закључити и који правци карактеришу тај развитак. И на основу југословенских искустава, а још више низа социјалистичких земаља, у пуној светлости су се показале све практичне и доктринарно-политичке претпоставке оријентације према етатистичко-централистичким облицима социјализма, на једној страни, и према самоуправљачко-демократским облицима живота социјалистичке друштвене заједнице. Ти развојни правци опредељују све битне проблеме и правног система. Први правац носи у себи све ризике и опасности необузданог бујања бирократских тенденција, са свим могућим деформацијама самог система, чак толиких да угрожавају саме социјалистичке темеље а смисао који би требало да имају сви најважнији системи и облици.

Други, пак, правац отвара нове перспективе у којима се може трагати за решењем најважнијих питања демократске и социјалистичке организације друштва, на основама и у духу развијања самоуправљања, као друштвено-политичког система који је највише примерен бићу и идеалима самога социјализма. Следствено томе, нарочиту публицистичку снагу је попримила теза о одумирању државе и права, са свим изведеним консеквенцама. У вези с тим, наравно, искрсава и низ крајње важних питања о правном систему. Што се тога тиче, чини се да је већ друштвена пракса пружила толико богат материјал, а теоријско осмишљавање вршено у прилично дуготом раздобљу, да се данас, а сутра свакако и више, може формулисати и низ концепција и поставки, о разним моментима правног система. Чак и извесна противречност кретања и тврдње добијају пунији смисао: рецимо, уз поставку о његовој изградњи и усавршавању; уз поставку о потискивању правног система, јавља се поставка о његовом афирмисању итд. Очигледно је, зато, да се ту ради о крупним преображајима, да се ови преображаји огледају на садржинском и појавном плану, како на целокупности права тако и његовим деловима, па због свега тога неопходна су све потпунија и заснованија истраживања и схватања.

7. — Све напред изнето представља, тако рећи, општи оквир у коме се постепено и упечатљиво испољавало тематско и проблемско средиште правног система Југославије у вези са *темељним правним институцијама*, па то сада сасвим оправдано заузима најважније место у свим теоријским и практичним преокупацијама. То су оне правне институције у којима се најпотпуније и нужно изражавају сва суштинска својства и кретања целог југословенског друштва, сви основни принципи његовог друштвено-политичког поретка, све кључне вредности у свом објективном и идејном изразу, све битне одлике југословенског пута у социјализам. Темељне правне институције су специфичан израз и последица, али истовремено фигурирају као снажни чиниоци устројавања и објективизације аутентичног бића југословенског социјализма. Ове институције налазе се у самом средишту правног система, па се све остале правне институције на њих наслањају и из њих изводе. Својим местом, дејством, карактером и непосредним или посредним изражавањима у комплексима правних институција, ове темељне су и најважније компоненте и полуге целокупног правног система. Преко њих се врши најважније повезивање целог друштвено-политичког система са правним системом. А друштвено-политички систем наше земље је *самоуправљачки социјализам*. У његовоме бићу и облику налазе се одговарајући економски систем, државни систем, правни систем, па и остали спораднији системи. Зато у свим тим системима нужно се утврђују и изражавају принципи самоуправљања. *Самоуправљање*, пак, и није ништа друго до подруштвање процеса и облика управљања друштвеним пословима, што пре свега значи потискивање или уклањање у могућој мери свих облика подржављања друштвених послова, па чак и осталих видова властодржачког управљања, раздвајања управљања од масе којом се управља, итд.

Зато треба указати на темељне правне институције. Најважнија је *друштвена својина* основних оруђа и средстава производње. Она означава реалну и правно утврђену могућност да маса непосредних произвођача, радничка класа и сви радни људи, сходно свом укључењу у произвођачке и остале јединице, непосредно утичу на одлучивање у производњи материјалних добара, али и о судбини створиног вишка вредности. Они нарочито одлучују о расподели. Но, истовремено остварују се демократизовани облици утицаја државних органа и власти радног народа у друштвено-политичким заједницама, што обезбеђује повезивање општедруштвених интереса са интересима радних колектива, па и појединаца. Битно је да се онемогући успостављање било којег монопола, државног, колективистичког, групног. Само тако друштвена својина може непосредно изражавати и омогућити социјалистичке продукционе односе, спречити не само обнављање облика економске експлоатације, државно-бирокупатског монопола, узурпација власти и одлучивања у економици као најважнијем подручју друштвеног делања, рада и одлучивања, него и дати подлогу за још неке темељне институције. То је, пре свега, *једнакост и равноправност људи у друштвеном раду*, како у материјалној производњи тако и у разним областима друштвених делатности, које су другде и иначе обележавају као тзв. јавне службе. У ствари, неопходно је правно утврдити једнаке могућности и шансе колектива и појединаца, али и уважавати низ фактичких неједнакости. Ту се разрешавају противречности фактичких неједнакости и прокламоване равноправности. На тај начин, друштвени рад у целисти, онај у материјалној производњи и у друштвеним делатностима, поприма садржинске и формалне карактеристике подруштвљености, ангажовања радних људи у пословима управљања. Даље, у вези с тим, појављује се *институција расподеле према раду*, тј. остваривање социјалистичког принципа награђивања људи. У настојању да се спречи сваки облик монопола и привилегија, важну улогу има систем расподеле на свим нивоима од оног базичног, у основним радним организацијама, па све до општедруштвеног, односно државног. Критеријуми су свуда учешће и допринос актера, колектива и појединаца, друштвеном раду и стварању вишка производа. Наравно, баш због сложености друштвеног рада, фактички и правно тешко је поставити конкретна мерила у којима се оживотворује један општи принцип: отуда и велико ангажовање у правном нормирању; отуда и извесна превага расподеле у раду многих органа самоуправљања.

Сходно томе како се самоуправљање, односно подруштвљење успоставља и остварује у економској сфери, што је ударило печат темељним правним институцијама, услеђује и одговарајуће подруштвљење у превасходно политичкој сфери, у вршењу државне власти. Али, баш зато што је то специфично управљање друштвеним пословима, везано за државу као организацију власти и принуде, стварају се и одговарајуће правне институције. Најважнија је *демократско владање* које се огледа у настојању и облицима који омогућавају утицај пре свега радничке класе, као социјалног хегемона изградње социјалистичког друш-

тва, али истовремено и целог народа. Битно је да бирократија као отуђена сила не буде остављена без икакве контроле, с њеним опасним претензијама да влада помоћу силе и методама самовлашћа и узурпација сваке врсте. Социјалистички демократизам се обезбеђује низом инструмената непосредне и представичке демократије, стално израђиваног скупштинског и делегатског система у коме су уклопљени најважнији носиоци државне власти. Тако је доношење најважнијих политичких одлука, које се најчешће претварају у доношење и најважнијих нормативних аката, стављено под контролу народа, а то је већ израз његовог самоуправљања. Даље, као темељна правна институција се уобличава *једнакост и равноправност у вршењу јавних делатности*. Али, ту и настају највеће тешкоће зато што је у природи државне власти, па и у свим њеним домашајима, да се ослања на уже групе својих носилаца или непосредних вршилаца. Зато је важно да се поставе што чвршћи оквири овлашћења, дужности и одговорности свих јавних субјеката, државних органа, носилаца важних функција. Битно је да се онемогући самовоља пајединаца на свим нивоима, спрече бирократске злоупотребе, слепо покораване нижих вишим, а то све без довољно јасних и претходно утврђених оквира. Такође, веома је важна институција *јавне одговорности носилаца функција* иако се чини да она није довољно уобличена, а нарочито у правном нормирању. Јер, ако је смисао социјализма да потискује све видове привилегија, онда ни вршење јавних функција не може бити остављено без адекватног система одговорности, пре свега као интегралног момента целокупног система самоуправљања. Ово утолико пре што је одговорност и иначе, у друштвеном животу, правно регулисана, јавља се у разним видовима, те представља један од важних показатеља подруштвљења државног управљања, власти и њених органа.

Поред ових темељних институција, мање или више уобличених у две области, како у економској тако и у политичкој, јављају се и друге од којих су најважније баш оне које добијају одговарајуће место у обе те области, па на одређен начин и у области идејно-културног живота. Занимљиво је да су се те институције баш као темељне развиле и у капитализму, у буржоаском поретку, те у новом друштвеном поретку, социјализму, нужно добијају и нову садржину. У самоуправљању баш те институције, сходно развијености стварно самоуправљачких односа, добијају нову, стварну самоуправљачку садржину, а то се изражава и на њиховом облику. Такве су следеће институције. Пре свега, *уговор* између равноправних субјеката, правних лица или појединаца, који омогућује у најразличитијим областима и ситуацијама изражавање слободне воље и пристанка заинтересованих на размену добара, услуга и вредности. Полазећи од чињенице да су интереси разноврсни и мноштвени, њихово правно изражавање и заштита се врши, поред осталог, путем уговора. Затим, то су *основна права и слобода грађана*, у ствари, један сложени комплекс правних институција, који се израђује зато да би се што више афирмисала људска личност у својој приватности и јавном делању. Наш самоуправљачки систем је несумњив

во допринео васпостављању и историјској ревалоризацији ових правних институција баш зато што је превазишао како буржоаски формализам тако и практични, па и доктринарно-политички, нихилизам и потцењивање у постреволуционарном добу. Особито је значајно то што се ова социјалистичка реafirмација ових институција услеђује после њиховог често и драстичног компромитовања у оним фазама изградње социјализма, и у оним земљама, где су се испољавале тешке деформације и кризе у изградњи социјализма. Потврђена је неминовност да социјализам не може остваривати своје стварно биће само афирмацијом друштва, класе итд. већ исто тако и људске личности. Истински социјализам најмање се потврђује игнорисањем или гажењем људских права, поготову ако су ова прокламована и правно заштићена. Управо зато, нормативно и реално уобличавање и развијање ових институција представља веома значајан показатељ и степена демократичности, дубљег историјског смисла и стварних достигнућа система самоуправљања. У вези с овим, али и с потпуно самосталним значајем, јавља се и институција *заштите законитости*. Ова институција има далекосежан друштвени, политички и идејни значај, иако се иста првенствено испољава у структурисању и функционисању правног система, односно целе државно-правне структуре. У ствари, сви основни принципи правног система се рефлектују у принципу законитости. Зато и постоји разуђен скуп инструмената којим се тај принцип изражава и штити.

8. — Разграничавање али и нужно међусобно повезивање државе, односно државног система, и самоуправљања, односно система самоуправљања, неизбежно је повукло за собом многе и разноврсне последице на диференцирање југословенског правног система. У том погледу нарочито је важно постепено уобличавање двеју правних хемисфера, дакле таквих делова система који услеђују на основу својеврсне поларизације. Прву хемисферу представља *тзв. државно право*, а другу хемисферу сачињава *тзв. самоуправно право*. Ова поларизација, у ствари, представља у условима развоја самоуправљачког социјализма не само потврду постојања и у ранијим друштвеним системима разлика између државног права, које је стварала и штитила искључиво држава, и аутономног права, које је стварало друштво и штитила држава, него и историјски нову, по садржини и облику, диференцијацију и поларизацију. Она, наиме, избија у први план због тога што се у њој и преко ње рефлектују сви они битни преображајни процеси који карактеришу изградњу друштва, мењање облика државе, стварање адекватног правног система, па основама и у духу принципа самоуправљачког социјализма. Оваква подела сасвим потискује диференцијацију која се вршила у буржоаском праву, па и раније, још у римском праву, на две хемисфере од којих се прва обележава као јавно право, а друга као приватно право. У социјализму уопште, без обзира какав модел има, ова диференцијација је нестала или, барем, нема неки битнији значај, зато што је нестало њен главни разлог, приватна својина на средствима производње, а целокупно право је и иначе постало јавно, у извесном смислу.

У ствари, поларизација о којој је реч огледа се у основној чињеници да држава интервенише у одређеним друштвеним процесима, да захвата одговарајућа подручја и друштвене односе, регулишући их правом у коме се њено присуство на разне начине осећа и потврђује: с друге стране, пак, јавља се велики део права, у коме се осећа и преовлађује присуство друштва у виду органа самоуправљања. Може се рећи да је тзв. самоуправно право само израз и потврда система самоуправљања, па му је примерено, некако симетрично, како по садржини тако и по облику. Ово право се првенствено огледа у специфичним нормативним актима, који се називају самоуправни споразуми и друштвени договори, а поред тога обухвата и сву базичну правну регулативу, статуте самоуправних организација и све подстатутарне нормативне акте. Чини се да је већ на овај начин постављена, готово, видљива граница између тзв. државног и тзв. самоуправног права. Међутим, помнута диференцијација и поларизација има неке дубље разлоге, па их треба открити. Ти разлози, вероватно, могу послужити за објашњење и извесних мерила на основу којих се може разликовати сваки од ових делова, а то су, рецимо, субјекти који учествују у односној нормативној делатности, начин стварања дотичних нормативних аката, садржина створених аката итд. Посреди су, вероватно, одређене разлике у природи самих друштвених односа који су предмет правног регулисања, различити интереси који се штите и изражавају, друштвене вредности које се изражавају. И не само то, чини се да је управо на подручју регулисања, које спада у тзв. самоуправно право, важно не само оно што је показатељ нормативног слоја или равни, него и оно што представља реалност тога права. И најзад, ово право има и елементе повезивања с државним правом, чак са државом и њеном принудом. Када никаквих веза ове врсте не би било, онда би ово право престало бити право. односно претворило би се у облик чисто друштвеног регулисања друштвених односа, нешто налик на системе регулисања какви су се већ свуда изградиле, рецимо, у спортским организацијама.

Према томе, чини се да исто онако као што нема апсолутне и механичке супротности између државног система и самоуправљачког система, него се ови повезују, па и у извесној мери прожимају, исто тако нема неких оштрих и механичких граница између тзв. државног права и тзв. самоуправног права. То су заиста већ довољно издиференциране хемисфере, при чему је државност и изразита и, тако рећи, чиста у првом делу, а самоуправност преовлађујућа у другом делу, али и са неопходним елементима карактеристичним за право, међу којима се налази организована заштита. При томе, уколико оба ова дела права имају социјалистички карактер, уколико заиста и све више изражавају садржинске и суштинске домете у развоју социјализма, нема разлога да се сматрају некаквим пуким антиподима. Обратно, ако је државно право оптерећено разним несоцијалистичким примесима, а самоуправно право постаје доиста и противтежа и својеврсна негација тих примеса, онда развијање тзв. самоуправног права обележава стварање историјски новог облика регулисања најважнијих процеса и односа, па дакле и

ишчезавања права, односно сужавања његовог простора, померање његових граница.

9. — У вези с овом поларизацијом, као и другим које су истицане у правној науци, а нарочито осталим диференцијацијама правног система на мање делове, разне комплексе и спетове правних институција, искрсава и тематски и проблемски круг *симетричности свега овога и диференцијације научно-правних дисциплина*. Наиме, постављају се разна питања о међузависности поделе правног система и система правне науке. Најпре, треба увек водити рачуна о томе да су то две различите ствари, а не истоветне, па их никако не треба бркати. Такође, једно је унутрашња диференцијација самог правног система, сходно његовом иманентном развоју, разрастању, разгранавану, ширењу и покривању многих и различитих подручја друштвеног живота, а друго је, очигледно, нека уобичајена или неубичајена систематизација правног материјала. Као што је познато, у традиционалној правној науци уобичајено је истицање диференцијације правног система на „гране права” која повлачи за собом симетричну поделу позитивно-правних дисциплина. То је до те мере схематизовано да се чини, просто, немогућим да се изврши и нека друкчија подела, односно да се пође од неких друкчијих диференцијација, па следствено томе изграде и одговарајуће научне дисциплине. Међутим, то никако није немогуће, мада би, вероватно, искрсле многе тешкоће и то првенствено због сувише снажне укоренености традиционалне поделе, у вези с којом је уследио и специјалистички профил научних радника, поделе у наставним плановима и програмима изучавања права.

Што се тиче нашег правног система, који показује многе новине, вероватно би ваљало улагати напоре да се пре свега утврде и неке друге диференцијације правног система, попут оне поделе на тзв. државно и тзв. самоуправно право, на разне комплексе и спетове правних институција, па сходно томе изграђивати и друкчији систем правних дисциплина. Све дотле док се тако не поступи, вероватно ће низ запажања и тврдњи остајати само као занимљиви предлози и претпоставке, али без неопходне разраде. Свакако да такви покушаји имају научно и практично оправдање.

V. Утврђена полазишта

На крају овог разматрања, уместо закључка, треба истаћи неке напомене. Пре свега сам карактер разматрања је наметао ограничење на извесни низ онтолошких и методолошких претпоставки научног проучавања правног система уопште, па следствено томе и правног система Југославије. То значи да су, вероватно, изостале неке претпоставке о којима је могло нешто да се каже. Међутим, на основу реченог може уследити и одговарајуће третирање онога што није, из било ког разлога, добило место у овом разматрању. Исто тако, оно што је захваћено

никако није могло да буде исцрпно, потпуно и заокружено претресано. То је само назначено и оцртано у општим потезима, али и на основу тога се може назрети правац и изглед неког темељнијег претресања истих ствари. Поред тога, извесна ограничења су се наметала и због тога што је било неопходно истовремено оцртавање обухваћених претпоставки са становишта преовлађујућих или довољно запажених токова наше правне науке, али и са становишта које и сам заузимам и настојим да покажем колико год је то могућно. Као што је показано, све дотичне претпоставке своде се на правни систем као предмет истраживања, с једне стране, и на многа питања научног приступа томе предмету. У вези с тим се увек уобличавају, мање или више, одговарајући појмови и поставке, а као резултат свега појављују се извесне концепције о целини предмета или појединим његовим моментима. Управо због тога увек и постоји неки општи оквир у којем се свако научно истраживање налази, у којем се креће и истраживање и осмишљавање датог предмета. Наравно, уколико је тај општи оквир јасније и потпуније постављен, утолико је успешније и научно истраживање. Јер, тако се добија неопходна оријентација и олакшава сналажење у маси различитих питања. У погледу правних система Југославије заиста искрсавају многа, изванредно занимљива, а још недовољно научно претресана питања. Услед тога, сваки општији захват, а такав је овај, неизбежно може пружити само наговештај о постојећим или могућим правцима разматрања. Тек у посебним претресањима неког мањег круга питања, а нарочито једног тематски и проблемски одређеног, може уследити и потпуније осветљавање дотичних ствари. Чини се да је сасвим очигледно да је предмет толико значајан, теоријски и практично, да заслужује баш такве приступе. Следствено томе, и ово разматрање представља, у ствари, само утврђивање полазишта за даља, потпунија и темељитија научна истраживања, која ће свакако уследити у нашој правној науци, па и осталим наукама. Што се мене тиче, наравно, овим разматрањем настојао сам да што адекватније утврдим полазишта и својих предстојећих истраживања правног система Југославије.

др Стеван К. Врачар

РЕЗЮМЕ

Предпосылки научного изучения правовой системы Югославии

Указывая на недостаточное научное изучение правовой системы Югославии, автор настаивает на необходимости рассмотрения всех важнейших онтологических и методологических предпосылок для современного всестороннего и глубокого анализа этого предмета. В соответствии со своим синтетически-реалистическим пониманием права и в духе современной общей теории системы автор считает, что правовая система не только сводится к „совокупности общих правовых норм“, но и отвергает укоренившееся традиционное понимание и нормативистически-позитивистическую трактовку этого предмета. Зарисовывая основные понятия — понятие права, понятие правовой системы и понятие частичной единицы правовой системы, автор указывает на сложность и множество элементов права как особой общественно-духовной структуры в рамках политически устроенного общества. Следовательно, автор указывает и на объемистость тематики и проблематики правовой системы Югославии и потому излагает ряд важнейших предпосылок, особо подчеркивая те, что являются новшеством и спецификой югославского социалистического права. Таким образом утверждены исходные точки для дальнейших более детальных исследований отдельных вопросов и элементов правовой системы Югославии.

A SUMMARY

Pre-Requisites for Scientific Analysis of the legal system of Yugoslavia

Pointing to the insufficiency of the up-to-date scientific analysis of the legal system in Yugoslavia, the author insists on the necessity of determining all of the main and most important methodological and ontological pre-requisites for a modern, versatile and deep study of this subject. In line with his own synthetical and realistic concept of law, and in the spirit of the general modern theory of systems, the author stands on the point of view that the legal system can not be reduced to a mere „aggregate of general legal norms“, rejecting the deep-rooted traditional concept and the normativistic and positivistic treatment of this subject. Underlining the key concepts of the subject — the concept of law, the concept of the legal system, and the concept of the distributive unit of the legal system, the author describes the complexity and multitude of legal elements as special social and spiritual structures within the politically organised social community. Consequently, the author points to the magnitude of the subject and the problems of the legal system of Yugoslavia, putting forth several most important suppositions, especially emphasising those representing new and specific characteristic of the socialist law of Yugoslavia. Thus, there have been determined the starting points for a further and more detailed study of some aspects and elements of the legal system of Yugoslavia.

R É S U M É

Les hypothèses de l'étude scientifique du système juridique de la Yougoslavie

En signalant l'insuffisance des études scientifiques du système juridique de la Yougoslavie qui ont été effectuées jusqu'à présent, l'auteur insiste sur la nécessité de la prise en considération de toutes les hypothèses ontologiques et méthodologiques les plus importantes pour une analyse approfondie, universelle et moderne de cette matière. En conformité avec sa conception synthético-réaliste du droit, et dans l'esprit de la théorie générale moderne du système, l'auteur considère que le système ne se réduit pas seulement à la "totalité des normes juridiques générale", en conséquence il rejette les idées traditionnelles enracinées et les traitements normatifs et positivistes de cette matière. En retraçant les notinos-clefs — la notion du droit, la notion du système juridique et la notion de l'unité partitive du système juridique, l'auteur explique la complexité et la multitude des éléments du droit en tant que structures socio-spirituelles particulières dans les cadres de la communauté sociale politiquement organisée. Conséquemment, l'auteur signale le caractère volumineux du thème et du problème du système juridique de la Yougoslavie et c'est la raison pour laquelle il expose toute une série de prémisses les plus importantes, en soulignant surtout ce qui représente la nouveauté et la spécificité du droit socialiste yougoslave. De cette manière les points de départ sont déterminés qui serviront de base aux recherches ultérieures et plus détaillées de certains aspects et éléments du système juridique de la Yougoslavie.